

ІНСТИТУЦІЙНИЙ ДИЗАЙН РИНКУ КАПІТАЛІВ ЯК ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ

© 2014 ПАЙМАНОВА В. А.

УДК 330.837

Пайманова В. А. Інституційний дизайн ринку капіталів як економічна категорія

Мета статті полягає в розкритті змісту інституційного дизайну ринку капіталів в умовах відсталості інституційного середовища, коли сам ринок капіталів зовнішньо виглядає, як ринки розвинених країн. Були розглянуті основні передумови формування інституційного дизайну ринку капіталів в Україні, можливі труднощі його проведення, а також зумовлена його необхідність при формуванні інститутів для забезпечення ефективності процесу інститутотворення. У результаті дослідження визначено сутність інституційного дизайну ринку капіталів як процесу цілеспрямованого формування інституційного устрою з метою створення ефективного, гармонійного інституційного середовища. Інституційний дизайн є творчим процесом побудови інституційної системи, коли інституційна архітектоніка як цілісна структура інститутів виступає у вигляді результату інституційного дизайну як процесу діяльності суспільства зі створення інституційної архітектоніки. Перспективами подальшого дослідження в даному напрямку є визначення шляхів здійснення інституційного дизайну ринку капіталів, виявлення ступеню впливу інституційних чинників, що суттєво впливають на розвиток цього ринку, здійснення адекватної їх оцінки при прийнятті управлінських рішень на мікро- та макрорівнях.

Ключові слова: інституційний дизайн ринку капіталів, інституційне середовище, архітектоніка, інститутотворення.

Бібл.: 11.

Пайманова Вікторія Анатоліївна – аспірантка, кафедра економічної теорії та економічних методів в управлінні, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна (пл. Свободи, 4, Харків, 61022, Україна)

E-mail: V_Paimanova@hotmail.com

УДК 330.837

UDC 330.837

Пайманова В. А. Институциональный дизайн рынка капиталов как экономическая категория

Цель статьи состоит в раскрытии содержания институционального дизайна рынка капиталов в условиях отсталости институциональной среды, когда сам рынок капиталов внешне выглядит, как рынки развитых стран. Были рассмотрены основные предпосылки формирования институционального дизайна рынка капиталов в Украине, возможные трудности его осуществления, а также обусловлена его необходимость при формировании институтов для обеспечения эффективности процесса институтообразования. В результате исследования определена сущность институционального дизайна рынка капиталов как целенаправленного процесса формирования институционального устройства с целью создания эффективной и гармоничной институциональной среды. Институциональный дизайн является творческим процессом построения институциональной системы, когда институциональная архитектоника как целостная структура институтов выступает в виде результата институционального дизайна как процесса деятельности общества по созданию институциональной архитектоники. Перспективами дальнейших исследований в данном направлении являются определение путей осуществления институционального дизайна рынка капиталов, выявление степени влияния институциональных факторов, которые существенно влияют на развитие этого рынка, осуществление их адекватной оценки при принятии управленческих решений на микро- и макроуровнях.

Ключевые слова: институциональный дизайн рынка капиталов, институциональная среда, архитектоника, институтообразование.

Библ.: 11.

Пайманова Виктория Анатольевна – аспирантка, кафедра экономической теории и экономических методов в управлении, Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина (пл. Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина)

E-mail: V_Paimanova@hotmail.com

Paimanova V. A. Institutional Design of the Capital Market as an Economic Category

The purpose of the article is to reveal the content of the institutional design of the capital market in terms of backwardness of the institutional environment, where the capital market itself externally looks like the markets of developed countries. The main prerequisites for the formation of the institutional design of the capital market in Ukraine were considered, the possible difficulties of its implementation, as well as due to its necessity in the formation of institutions to ensure the effectiveness of institute establishment. The study defines the essence of the institutional design of the capital market as a purposeful process of the formation of institutional arrangements in order to create an effective and harmonious institutional environment. Institutional design is a creative process of building the institutional system, where institutional architectonics as an integral structure of institutions acting as a result of institutional design as a process of activities of the company to create an institutional architectonics. Prospects for further research in this direction is to identify ways to implement the institutional design of the capital market, to determine the degree of influence of institutional factors that significantly affect the development of this market, the implementation of an adequate assessment of their management decisions at the micro and macro levels.

Key words: institutional design of the capital market, institutional environment, architectonics, institute establishment.

Bibl.: 11.

Paimanova Viktoriia A. – Postgraduate Student, Department of Economic Theory and economic methods in management, V. N. Karazin Kharkiv National University (pl. Svobody, 4, Kharkiv, 61022, Ukraine)

E-mail: V_Paimanova@hotmail.com

Ринкова трансформація економіки являє собою довгий та складний процес. Необхідність інституційного дизайну ринку капіталів зумовлена сучасним становищем інституційного середовища в Україні, яке вважають як слабке, проте саме воно несе відповідальність за підвищення ефективності рішень та слугує основою для подальших інноваційних змін. Елементи українського ринку капіталів значною мірою запозичені чи скопійовані з до-

свіду більш розвинених країн, проте вони повинні відображати український тип мислення та ментальні чинники.

Слід звернути увагу на те, що впровадження формального інституту та його чітка дія в процесі економічної активності осіб, яких він стосується, є важким завданням. Проте ще складніше змінити неформальні правила на ринку капіталів, бо саме вони є могутнім регулятором більшості економічних процесів, і за своєю суттю вони є суттєво

автономними від формальних. Тому завжди потрібно враховувати ступінь взаємодії формальних і неформальних правил, бо саме вона дозволяє давати більш чітке пояснення поведінки людей та передбачувати наслідки дії впроваджених правових норм.

Слабке інституційне середовище характеризується труднощами у введенні в дію нового інституту, запереченнями постулатів нового інституту іншим, що вже міцно закріпилися у суспільстві, неефективним використанням інститутів економічними агентами. Ця слабкість може бути зумовлена недостатньою інформацією про інституту, відсутністю їхньої гнучкості, що робить їх застосування невідповідним економічним агентам і може бути причиною виникнення гострих протиріч між формальними та неформальними інститутами. Також інститути можуть завдавати шкоду економічній системі (наприклад, неформальні інститути – через корупцію та зловживання службовими повноваженнями). Це все зумовлює необхідність здійснення інституційного дизайну ринку капіталів.

Серед причин неефективності інститутів Р. А. Кокорев [7, с. 3] розрізняє відсутність інформації щодо даного інституту, складності у його імплементації (витрати на пошук необхідної інформації щодо інституту, розповсюдження інституту, прийняття законів), суперечливість цього інституту іншим, що вже існують у суспільстві та ін. Крім того, уже існуючі інститути можуть бути шкідливими для економічного розвитку або їх використання може бути невідповідним. Прикладом такої неефективності є корупція чи надмірне державне регулювання економіки.

Вітчизняне інституційне середовище через свою слабкість є нестабільним і не сприяє прийняттю ефективних економічних та управлінських рішень. Наявність навмисного уникнення виконання формальних правил через їх невідповідність для економічних агентів стримує сам подальший розвиток цього середовища. Для його ефективного функціонування потрібно, щоб правила були узгоджені між собою, зрозумілі економічним агентам.

Отже, необхідність гармонізації формальних і неформальних інститутів є передумовою виникнення інституційного дизайну ринку капіталів.

Термін «дизайн» (англ. *design* – задум, план, намір, ціль) уже багато десятиріч використовується у повсякденному житті та посідає важливе місце у свідомості людей.

Найчастіше при використанні цього слова на думку спадають витвори мистецтва, геніальні особи, унікальні за своєю формою та виглядом явища. За своєю природою дизайн означає творчу діяльність, яка спрямована на структурні та функціональні зміни для перетворення об'єкта дизайну на єдине ціле, що знаходиться у гармонічному відношенні з оточуючим середовищем.

Бурхливий розвиток дизайну почався ще у ХХ столітті, коли технічні новачки були перетворені на носіїв краси, що забезпечували гармонійне функціонування предметно-просторового середовища. З часом поняття дизайну набуває більш широкого значення та характеризує різні напрямки діяльності людини.

Так, сучасний філософський словник визначає дизайн як «художньо-проектне мистецтво, що формує техніко-естетичні якості предметно-просторового середовища людини» [10].

Через здатність інститутів впливати на поведінкові аспекти діяльності людей, обрану ними стратегію та засоби

досягнення мети виникає гостра потреба в гармонійній та ефективній роботі всього інституційного апарату.

Дизайн за своїм призначенням потребує наявності прикраси, стилістики та побудови, що допоможе досягнути найбільш детальної відповідності предметів та об'єктів людським потребам як у якості, так і естетики. На нашу думку, важливо розрізнити дизайн як процес і як результат. Як процес дизайн зводиться до конструювання певних об'єктів за законами гармонії та краси. З іншого боку, поняття «дизайн» може характеризувати завершений об'єкт як результат творчої діяльності автора (або авторів) цього об'єкта. У цьому розумінні дизайн зводиться до характеристик уже створеного об'єкта. Тобто, дизайн може розглядатись у вузькому змісті – виключно як процес конструювання певного об'єкта, а також у широкому змісті, коли процес завершується результатом, творчий задум втілено в об'єкті, який стає наочним образом єдності задуму та втілення.

Вплив дизайну на суспільні зміни розкривається через його функції. Важливим є той факт, що саме дизайн створює особливе гармонійне середовище, яке сприяє подоланню відчуженості та розірваності людини та суспільства. Естетична функція дизайну проявляється в його здібності створювати естетично активне суспільство, що має почуття поваги, власні концепції, програми та світогляд. Організуюча функція проявляється у змозі людини контролювати свої почуття та емоції, організовує предметний світ та простір, поведінку людей та їх почуттів. Креативна функція створює щось нове, розширює культурний простір, допомагає визначити місце людини у світі [11].

Поняття дизайну може вийти за рамки свого звичного уявлення та мати більш широке розуміння та застосування. Відомо, що інститути створюють структуру спонукальних мотивів людської взаємодії, обмежують та організовують колективний вибір, зменшують невизначеність, можуть визначити вибір людьми стратегії їхньої поведінки та засобів досягання мети [6]. Гармонійне та ефективне виконання функцій інститутів значною мірою залежить від ефективності процесу інститутотворення. Саме тому, на нашу думку, до формування інститутів на ринку капіталів може застосовуватись поняття дизайну. Така необхідність зумовлена тим, що проблеми формування інституційного середовища у транзитивній економічній системі потребують негайного вирішення, що неможливо здійснити ефективно без наявності коштів та досвіду таких формувань.

Інституційний дизайн ринку капіталів у своєму широкому розумінні є цілеспрямованим компонуванням інститутів ринку капіталів з метою упорядкування правил, що регулюють взаємовідносини між людьми у передбачуваному напрямку з метою відповідності існуючим потребам і змінам системи.

Деякі вчені вважають, що інституційний дизайн ринку капіталів може мати форму імпортування [3], тобто копіювання. Проте, це не означає, що такі дії приведуть до успіху функціонування «запозиченого» дизайну в Україні без урахування історичних чинників, процесу розвитку та особливостей країни.

Інституційний дизайн змінює імпортовані інститути та втілює їх у дію. Наприклад, імпортування банківської системи сприяло розвитку та становленню культури ринкового мислення та ринкової ментальності у населення та ринкових суб'єктів. Негативний бік цього процесу проявився у впливі неформальних інститутів (таких як тіньова

економіка та злочинність) на розвиток банківського сектора, що стало причиною ухилень від сплати податків та великого відтоку фінансових ресурсів за кордон [5, с. 148].

Взагалі розрізняють чотири можливі форми імпортування інститутів: імпорт інститутів з розвинених країн, імпорт інститутів з власної історії, імпорт інститутів з історії інших країн, імпорт з теоретичних творів [5, с. 145].

Проте, враховуючи можливі наслідки таких дій, слід сказати, що вони передусім спрямовані на прискорення економічного розвитку через запозичення найкращих та ефективних інститутів, при тому потребують коштів, спеціальних кадрів, чіткого регулювання та контролю, врахування національної специфіки та сучасних умов.

Найчастіше відбувається імпортування формальних інститутів у вигляді правил і законів, проте впровадження нових неформальних інститутів є складним процесом і потребує вивчення культурних особливостей кожної окремої країни.

Отже, у разі імпортування в Україну інститути повинні бути модифіковані з оглядом на неформальні підвалини; потрібно також враховувати ступень можливого приживання інституту в Україні.

Проведене дослідження надає нам підстави для обґрунтування необхідності категоріального визначення результату інституційного дизайну ринку капіталів як творчого процесу побудови інституційної системи за законами краси та гармонії. Для цього найбільш придатною є категорія «інституційна архітектоніка».

Інституційна архітектоніка визначається як структура інститутів, яку складають правила, норми, стереотипи, традиції, установи та інші соціальні феномени в їх відношенні із сутністю та загальним естетичним планом побудови цілісної соціальної системи [4, с. 32].

Архітектоніка є структурою цілісної, а не будь-якої системи, втілює в собі найбільш фундаментальні зв'язки, є такою структурою, яка адекватно побудована за законами краси та естетики [4, с. 32].

Для того, щоб мати цілісність, архітектоніка потребує комплементарності інститутів. Базою для інституційної комплементарності є єдність та цілісність усєї економіки, яка знаходиться під впливом дій суб'єктів господарювання та їхньої поведінки. Інституційна комплементарність передбачає взаємозв'язок між двома та декількома інститутами, коли зміни ефективності одного інституту в результаті його взаємодії з іншими ведуть до змін ефективності усіх або частини з них [9, с. 69].

Через те, що інституційна архітектоніка має досить складну структуру та базується на особливостях характеристик людини, інституційна комплементарність архітектоніки засновується на тому, що економічна система повинна бути єдиною та цілою та є необхідним інструментом, що може переступити через численні недоліки трансформаційної економіки і досягти необхідного результату, поєднуючи різні структурні елементи.

На нашу думку, співвідношення між інституційним дизайном ринку капіталів та інституційною архітектонікою полягає в тому, що інституційна архітектоніка як цілісна структура інститутів, побудована за законами краси та естетики, виступає у вигляді результату інституційного дизайну як процесу діяльності суспільства зі створення інституційної архітектоніки;

Інституційний дизайн вітчизняного ринку капіталів практично відсутній у процесі розбудови інституційного середовища цього ринку, що потребує розгляду більш розвиненого у суспільстві політичного дизайну.

Політичні інститути являють собою політичні установи, визначають спільність людей, які мають особливі повноваження і виконують спеціальні функції в політичному житті суспільства. Вони покликані забезпечити здійснення політичної влади в суспільстві, служити задоволенню соціально-політичних інтересів громадян, виконувати управлінські функції і виступати інтеграційним чинником упорядкування політичних відносин, підтримувати санкціонований суспільством порядок, погоджувати інтереси і регулювати виникаючі конфлікти як між політичними силами, так і їхніми лідерами. Падіння ефективності інституційної системи неминує веде до необхідності інституційних змін [2, с. 33].

На думку Л. В. Бунецького [1], процес дизайну інституційного середовища слід визначати як формування нових соціально-політичних інститутів:

- ✦ затвердження суспільством нових соціальних правил (законів, нормативних структур, традицій і системи цінностей);
- ✦ створення інституційних утворень з легальним статусом і наявністю нової інституційної інфраструктури;
- ✦ формування такого ставлення громадян до соціальних правил та організаційних структур, яке відображає їх згоду з даним інституційним порядком.

Політичний дизайн зумовлює існування як автократії в успішному проведенні реформ, так і демократії, що також є дуже важливим для вдалих перетворень в економіці.

Сучасною особливістю транзитивного суспільства України є те, що зараз активно відбуваються політичні трансформації. Політична трансформація суспільства дуже тісно пов'язана з інституційною системою суспільства. Якщо ігнорувати інституційні чинники, криза неминує. На жаль, саме сьогодні в Україні відбувається те явище, коли інститути перестають відповідати нормам і принципам соціального прогресу, падає рівень довіри з боку громадян, має місце соціальний та економічний безлад.

Слід визначити, що ефективність змін у інституційному дизайні ринку капіталів залежить від того, наскільки успішно розроблена та грамотно реалізована програма перетворень, від послідовності цілеспрямованих дій владних структур, від реакції соціального середовища, на яке розраховані інституційні новачки, підтримки чи відторгнення цим середовищем при введенні нових інститутів.

Через неефективну комбінацію формальних і неформальних інститутів та, як наслідок, через неоптимальні рішення економічних агентів інституційний дизайн ринку капіталів може не досягати стану гармонізації та налагодження своїх функцій. Це зумовлює виникнення інституційних пасток.

Інституційні пастки – це сукупність формальних і неформальних інститутів, які призводять до коригування дій економічних агентів і спонукають їх приймати неоптимальні з точки зору суспільства рішення й неефективно використовувати обмежені економічні ресурси [8].

Такі неефективні інститути є дуже стійкими та призводять до тіншових і негативних явищ на ринку капіталів.

Прикладом інституційної пастки є дуже відома історія з QWERTY – буквами латинського алфавіту, розташованими на клавіатурі комп'ютера. Цей спосіб розташування клавіатури, що склався історично, насправді не є оптимальним з точки зору досягнення найбільшої швидкості друкування. Але якщо переробити клавіатуру, перевчити усіх, хто вміє друкувати, витрати будуть дуже великими. Таким чином, виникла пастка, що не дозволяє змінити вже установлені норми.

Інституційна пастка може створитись внаслідок відсутності надійних механізмів захисту прав власності та нездатності держави примусити агентів виконувати свої контракти. Така діяльність може стати причиною того, що учасники економічного процесу будуть спрямовані на отримання прибутку шляхом маніпулювання законодавчими та економічними умовами, а не завдяки виробництву чи продажам.

Характерні для початку 1990-х років затримки платежів створили це один приклад інституційної пастки. Через те, що ці затримки при здійсненні трансакцій приймали масовий характер, підприємства не могли очікувати від своїх споживачів повної сплати за свою продукцію, проте припиняти поставки було недоцільно, бо у цьому разі підприємства могли загубити усіх своїх споживачів. Це призвело до того, що затримки платежів перетворилися на стійкий масовий механізм.

Якщо інституційний дизайн ринку капіталів є неефективним, то інституційна пастка веде до маніпулятивних засобів боротьби із законодавчими та економічними умовами, що створює загрозу для здійснення економічних реформ. Також інституційні пастки можуть виникати через те, що можуть порушуватись механізми організації державних закупівель товарів і послуг, через що виникають високі трансакційні витрати та, як наслідок, підвищення цін. Надмірна централізація бюджетної системи через нечіткість і непрозорість механізмів визначення міжбюджетних трансфертів знижує їх обсяг і, тим самим, економічний інтерес регіональних і місцевих органів до процесу формування фінансових ресурсів. Бюрократизація процедур прийняття рішень знижує ефективність використання фінансових ресурсів держави.

Інституційна пастка у вигляді корупції виникає, коли держава здійснює неадекватні законодавчі рішення, державна політика є нерациональною, і в такому разі корумпована система є більше ефективною в дії, ніж система без корупції. Якщо корупція набуває масових масштабів, тим складніше стає визначити її та прийняти рішучі дії.

Ще однією інституційною пасткою є песимістичні очікування населення. При цьому стереотипи песимістичної поведінки стають нормою, бо ситуація, що виникла під впливом песимістичних очікувань, міцно вбудовується у систему економічних інститутів. Так само, якщо зовнішньоекономічна політика характеризується хронічним дефіцитом платіжного балансу, то виникає інституційна пастка у вигляді стагнації виробництва.

ВИСНОВКИ

Інституційний дизайн являє собою цілеспрямоване конструювання, компонування інститутів у конкретному середовищі з метою забезпечення його відповідності потребам суспільства. Інституційний дизайн економічної системи – це творчий процес цілеспрямованого формування інституційного устрою економіки з метою створення ефек-

тивного інституційного середовища, що забезпечує поєднання різних інституційних підсистем суспільства за законами краси та гармонії та сталість соціально-економічного розвитку. Співвідношення між інституційним дизайном та інституційною архітектонікою полягає в тому, що інституційна архітектоніка як цілісна структура інститутів, побудована за законами краси та естетики, виступає у вигляді результату інституційного дизайну як процесу діяльності суспільства зі створення інституційної архітектоніки. ■

ЛІТЕРАТУРА

- 1. Бунецький Л. В.** Особливості і проблеми трансформації інституційної системи в Україні: системний аналіз та світовий досвід / Л. В. Бунецький // Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – 2011. – № 104. – С. 32 – 38.
- 2. Бунецький Л. Л.** Трансформація інституційних процесів в Україні: пострадянська деінституціоналізація та особливості становлення політичних інститутів / Л. Л. Бунецький // Актуальні проблеми державного управління. – 2008. – № 2(34). – С. 59 – 70.
- 3. Григорьев Л.** Модернизация через коалиции / Л. Григорьев, В. Тамбовцев // Вопросы экономики. – 2008. – № 1. – С. 59–70.
- 4. Гриценко А. А.** Институциональная архитектура: предмет, основные законы, методология / А. А. Гриценко // Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. – 2006. – №103-1. – С. 31 – 37.
- 5.** Інституційні чинники розвитку фінансового сектора економіки в умовах ринкової трансформації: монографія / За заг. ред. д-ра екон. наук, проф. В. М. Соболева. – К.: Університет банківської справи НБУ, 2010. – 350 с.
- 6. Кинзерская И. Л.** Избирательная система как инструмент формирования общественного выбора / И. Л. Кинзерская [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.politex.info/content/view/436/30/>
- 7. Кокорев Р. А.** Роль институтов в диверсификации экономики Российской Федерации / Р. А. Кокорев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.un.org/esa/policy/eitconference/report_kokorev_rus.pdf
- 8. Колодий С. Ю.** Институциональные изменения и их влияние на сбалансированность финансовых ресурсов государства в условиях рыночных трансформаций / С. Ю. Колодий // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Экономика и управление». – Том 24 (63). – № 2. – 2011. – С. 77 – 84.
- 9. Липов В. В.** Институциональная комплементарность социально-экономических систем: монография / В. В. Липов. – Х.: ХНУ им. В. Н. Каразина, 2011. – 484 с.
- 10.** Философский словарь. Словари онлайн [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://slovari-online.ru/word/философский-словарь/дизайн.htm>
- 11.** Функции дизайна в обществе [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.taby27.ru/studentam_aspirantam/philos_design/referaty_philos_design/opredelenie_design/funkcii-dizajna-v-obshhestve

REFERENCES

- Bunetskyi, L. V. "Osoblyvosti i problemy transformatsii instytutitsiinoi systemy v Ukraini: systemnyi analiz ta svitovyi dosvid" [Features and problems of institutional transformation in Ukraine: systems analysis and international experience]. *Visnyk KNU im. Tarasa Shevchenka. Filozofia. Politolohiia*, no. 104 (2011): 32-38.
- Bunetskyi, L. L. "Transformatsiia instytutitsiinykh protsesiv v Ukraini: postradianska deinstitutsionalizatsiia ta osoblyvosti stanovlennia politychnykh instytutiv" [Institutional transformation processes in Ukraine: Post-Soviet deinstitutionalization and peculiarities of political institutions]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia*, no. 2 (34) (2008): 59-70.
- "Filosofskiy slovar" [Philosophical Dictionary]. <http://slovari-online.ru/word/философский-словарь/дизайн.htm>